

Про комунікативну парадигму суспільно-політичного розвитку України

Олександр СОЧІН,
доктор політичних наук,
професор кафедри управління суспільним розвитком
Національної академії державного управління
при Президенті України,
заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент Української академії політичних наук

Процеси глобалізації перетворили інформацію на джерело фінансово-економічного зростання, а інтелект людини обернувся економічною категорією.

Це зумовило необхідність модернізації суспільно-політичного життя й державного управління. Адже завдяки інтенсифікації процесів обміну інформацією та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) почали змінюватися принципи, методи і форми управлінського впливу владних структур у вітчизняному інформаційно-комунікаційному просторі на всі системи об'єкт-суб'єктних, суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин. Розвиток глобальних інформаційно-комунікаційних мереж, звісно, впливає і на уявлення людини про наявні в світі суспільні права та обов'язки громадян, а також про відповідальність суспільства за її життя. Так, згідно з новою неоліберальною ідеологією моральним обов'язком соціуму стало забезпечення рівного доступу громадян до інформації і засобів комунікації, а їх фундаментальними правами проголошено свободу совісті й слова, свободу власності і захист від довільного арешту [7].

Уважається, що українські громадяни не мають особливих проблем щодо реалізації прав на інформацію, на доступ до офіційних джерел владних даних чи на свободу слова, однак обсяги обміну інформацією в сучасному суспільстві давно виходять за межі старих рамок прав і свобод особи. З появою мережі Інтернет загально порушився техніко-гуманітарний баланс, раніше наявний в українському суспільстві, адже інформація, з одного боку, перетворилася на безпосередню виробничу силу, ставши одночасно засобом та об'єктом впливу, а з другого – постала найслабшою ланкою в розвитку системи комунікації вітчизняного соціуму.

До комунікації як до феномену інформаційної доби, що з'явився внаслідок розвитку інформаційних технологій і вивчення закономірностей прогресу інформаційного суспільства, сьогодні прикута увага широкого загалу фахівців у всьому світі. (На думку автора, терміни «інформаційне суспільство», «інформаційна епоха», «інформаційна ера» і т. ін. є доволі умовними й суперечливими, бо донині в різних країнах світу немає конкретних рекомендацій щодо розвитку масиву явищ, які ними, цими термінами, позначають. Більш як 50-річна

історія терміна «інформаційне суспільство» демонструє типовий життєвий цикл «зародження – зростання застосування – спад застосування», що свідчить про його невідповідність реальним процесам реалізації людської життєдіяльності.) Останнім часом дедалі частіше говорять навіть про так звану комунікативну революцію, визначення котрої стосується і комунікації як явища, і її теоретичного осмислення.

Із середини минулого століття комунікація (від лат. *communicatio* – повідомлення, передача; чи *communicare* – робити загальним, розмовляти, зв'язувати, повідомляти, передавати) не тільки стає новим модним визначенням усіх процесів спілкування (зрозуміло, що вони завжди були присутні в межах цивілізаційного поступу людства), а й як складний процес інформаційно-змістовної взаємодії, набуває сутнісної складової відносин (стосунків). Вони не лише забезпечують передачу повідомлення, а й транслюють його зміст. Комунікації/взаємодії/інтеракції як (соціальний) процес є першоосновою під час виникнення будь-яких змін життя людини й суспільства, до того ж їхня суть та результати вважаються зрозумілими [8, с. 23].

Про комунікацію говорять насамперед під час кардинальних перетворень, пов'язаних із упровадженням нових інформаційних технологій і технічних винаходів у сфері засобів зв'язку (переважно електричних), бо вони доволі інтенсивно надають світові вигляду «глобального поселення», життя якого дедалі частіше живлять електронні комунікативні потоки інформації.

Унаслідок руйнації біполярного світу, стрімкого розвитку процесів глобалізації та інформатизації перед світовою філософсько-політичною думкою постала дилема усвідомлення прав і свобод людини щодо нових засобів комунікації. Відтак нова епоха вимагає від учених переосмислення фундаментальних ідей, зокрема, щодо подальшої трансформації інформаційного суспільства, адже вкотре протягом своєї історії людство має виробити нову парадигму світового розвитку.

Сьогодні термін «парадигма», на жаль, розглядають занадто широко, адже внаслідок його застосування

досить широким колом представників гуманітарних наук (які прагнуть уважатися «революціонерами» наукової думки, даючи власні оцінки процесам суспільного розвитку) дослідники дедалі частіше трактують його суть із точки зору нових, доволі радикальних позицій. Безперечно, поняття «парадигма» має глибоке коріння й розробляється філософськими школами протягом багатьох століть. Ще для Платона світ, який пізнає людина, був апроксимацією парадигми – ясного однозначного прикладу, або еталону, щодо якого не може бути розрізнених думок. Та водночас сама природа парадигми й бажання її творців сконструювати повне, несуперечливе бачення реальності, зумовлюють потребу у використанні мови метафор. Тобто парадигма трактується як низка фундаментальних припущень наукового співтовариства, що намагається охарактеризувати загальну картину світу (безперечно, долучаючи систему поглядів, котрі визначають правила, за допомогою яких розглядається об'єкт дослідження). У такий спосіб парадигма забезпечує базис, на якому вибудовуються всі інші концепції, програми й висновки, зокрема щодо суспільного розвитку. Ця категорія є ширшою, ніж концепція, бо не може бути викладена як певна теорія чи модель, а тому не дає конкретних відповідей, тобто не вважається знанням як таким. Парадигма лише вказує напрям, як можна виявити нові знання, окреслює «контури» деяких критеріїв оцінки проблем, що мають бути розв'язані. Саме парадигми допомагають сформулювати уявлення про певні явища чи інтерпретувати їх, вибудовуючи шляхи розв'язання відповідних проблем.

Протягом останніх десятиліть у рамках соціальних і гуманітарних досліджень парадигма орієнтується на комунікаційний підхід до розвитку суспільства, змушуючи вчених активно обговорювати природу й функції комунікації. Науковий та прикладний дискурс мають переважно революційний характер, а ідеї природничих наук стають особливо популярними серед дослідників соціального й гуманітарного спрямування. Наприклад, зазначають, що технічні комунікації здійснили загальну комунікативну революцію, поновили уявлення про саму комунікацію і комунікативну діяльність, а соціальні науки «прямують до Коперникової революції», інтерпретуючи розвиток суспільства шляхом застосування теорії комунікації [2, с. 12].

Визначення категорії «комунікація» є надзвичайно широким, адже вона охоплює як процеси отримання і відображення повідомлень, так і сам результат цих процесів. Комунікація, отже, відіграє роль процесу безпосередньої діяльності всіх акторів суспільно-політичної та економічної життєдіяльності під час поширення значимої і змістовної інформації. Сенс комунікації трактується за допомогою визначення повідомлення як категорії, що відображає його зміст. Вона підпорядкована формуванню (стабілізації або зміні) напрямку думок і дій соціальних суб'єктів у рамках складної системи життєдіяльності суспільства.

Окремим різновидом комунікації вважається процес управління суспільством і державою. Його мета підпорядкована цілеспрямованій зміні стану об'єкта управління й передбачає використання зворотного зв'язку між керованим об'єктом і керуючим суб'єктом. Згідно з такою логікою поняття «управління» підпорядковується поняттю «комунікація», тому вироблення державної комунікативної політики може стати вагомим інструментом політичного й економічного управління країною. Вона визначається як сукупність усіх важелів інформаційного впливу влади на окремих громадян і суспільство загалом. Віддзеркалюючись в офіційно-ділових текстах, така політика зазвичай виконує регуляторну і стабілізаційну функції щодо населення країни, а також вирішує інформаційне і, безперечно, ідентифікаційне завдання позиціонування влади й держави (як усередині країни, так і на міжнародній арені).

Інформація (зміст повідомлення) завжди є визначальним атрибутом комунікації. Хоча наразі ще немає загально визнаного повного визначення поняття «інформація», важливо зазначити, що однією з її фундаментальних характеристик, котрі виявляються в процесі комунікації, є її цінність. Ані влада, ані окремі індивіди, ані суспільство загалом сьогодні не можуть ефективно й динамічно розвиватися без ціннісного визначення інформаційно-комунікаційних дій і технологій під час збирання, опрацювання і використання інформації задля прийняття виважених управлінських рішень. Це відбувається внаслідок того, що під час переходу від індустріального до інформаційного суспільства одночасно з традиційними ресурсами (матеріальними, енергетичними, технічними тощо) різко зростає й дефіцит нематеріальних – інформаційних та інтелектуальних – складових. Наразі знання та інформація набули статусу стратегічного засобу, здатного визначати перспективи економічного, соціального й культурного розвитку суспільства.

Становлення комунікативних засобів управління як найефективніших виявляється важливим у процесі оголошеної у нашій державі модернізації стратегії її розвитку. Первинно вважаючись доволі складними порівняно з командно-адміністративними методами управління, саме комунікативні засоби, однак, стали локомотивом швидкого здійснення неоліберальних економічних реформ. Звичайно, ситуація ускладнювалася, коли інтенція, або напрям свідомості й поглядів, правлячої еліти щодо державного управління була нечітко окреслена в суспільному масштабі. Внаслідок більш як 20-річного періоду відсутності інтересу до комунікативних дій української влади з боку структур громадянського суспільства діяльність урядовців і сьогодні викликає чимало запитань щодо ефективності здійснених заходів на шляху розвитку комунікації із суспільством у процесі демократизації та інформатизації України.

Особливо гостро постає питання свободи доступу до інформації, яка вважається основним правом людини-громадянина, наріжним каменем усіх притаманних їй прав і свобод. У контексті нового розуміння проблем прав і свобод громадянина (котрі мають чітко визначену комунікативну складову) вітчизняна влада розпочала законодавче регулювання відносин в інформаційній сфері, вибудовуючи засади інформаційного і громадянського суспільства незалежної України.

Витоки сучасних теоретичних уявлень про управління державою за допомогою знань і змістовної інформації внаслідок розвитку засобів комунікації сягають далекого минулого. Ще за доби античності комунікація осмислювалася як інструмент впливу на людину та суспільно-політичні процеси, що відбувалися в державі.

Спрямований на досягнення «комфортного» розвитку людства бурхливий науково-технічний прогрес епохи модерну став основною причиною знищення природних ресурсів. Ця тенденція триває, хоча технічний прогрес наразі йде виключно шляхом модифікації та вдосконалення розроблених раніше інженерних рішень. Глобальних відкриттів майже немає. Головною метою залишилося збереження військово-політичного паритету біполярного світу, а відтак – потужностей військово-промислових комплексів наддержав.

По суті, практично всі технологічні новації сьогодення з'явилися внаслідок процесів конверсії виробництва. Та якщо у США процес «перетікання» військових розробок до сфери споживання був налагоджений ще з кінця 50-х років XX століття, то потужності інноваційної складової в економіці СРСР були ізольовані й орієнтовані винятково на військову.

Низка технологічних трансформацій, що відбулися на Заході під час конверсії у сфері матеріального виробництва, повною мірою віддзеркалилась і в системі

управління промисловістю та державою: зокрема, в її складі з'явилися технології контекстного впливу на об'єкти управління.

Перехід до моделі контекстного управління був значною мірою зумовлений виходом західних країн із економічної кризи початку 1970-х років. На жаль, владна еліта радянської доби виявилася неспроможною вчасно донести до суспільства інформацію про виникнення і становлення в світі нової парадигми управлінської реальності. Вітчизняні філософи й політологи вчасно не усвідомили необхідності кардинальних змін, хоча вони завжди супроводжували цивілізаційний поступ суспільств, змушуючи їх періодично (кожні кілька сотень років) перебудовуватися, змінювати базові цінності, бачення світу, соціальну й політичну структури та основні інститути управління.

Оскільки партійна еліта СРСР не вважала технології контекстного впливу принципово новою системою управління, певні знання про розвиток «ділового Заходу» суспільство здобуло у вочевидь деформованому вигляді. Наприклад, те, що пропагандисти ринкових реформ не виявили в новій системі державного управління необхідних важелів регулювання, визначило вектор їхніх дій під час реформування господарства України в 90-х роках ХХ століття. Змінюючи наявну схему сходження директив за «вертикаллю» влади через низку ієрархічно підпорядкованих одна одній інстанцій, вони не змогли віднайти якісну заміну деяким елементам цього управлінського ланцюга. Сутність такої застарілої адміністративно-командної системи управління, як відомо, визначається за формулою Наполеона: «Світом правлять батальйони». У контексті технологічних умов управління початку ХІХ століття ця фраза справді відображала домінуючий принцип владної вертикалі, однак уже тоді відчувалося, що епоха правління «силою батальйонів» добігає кінця. Навіть міністр закордонних справ французької імперії Ш. М. де Талейран дозволяв собі скептичні висловлювання щодо ідеї «батальйонного всевладдя». «Багнети, – казав він Наполеону, – гарні в усіх випадках, окрім одного: на них не можна сидіти» [6]. Своім афоризмом дипломат, по суті, констатував необхідність трансформації силової моделі державного управління в межах загального тренду контекстного управління, яке полягало в переході від адміністративного розпорядження до здійснення вмотивованого опосередкованого впливу на конкретний об'єкт. Через формування контекстної змісту важливого значення у цьому разі набуває комунікація. Іноді метафорично (не директивно) вони передавали потребу змін, удаючись до конструювання певних схем поведінки суб'єкта управління з об'єктом.

Метафора (від давньогрец. *μεταφορά* – переносне значення) – це троп, слово або вираз, уживаний у переносному значенні, в основі якого лежить неназване порівняння предмета з яким-небудь іншим на підставі їх спільної ознаки. Автором терміна вважається Аристотель, котрий пов'язував його з розумінням мистецтва як наслідування життя. Звичайно, метафора є парадоксальним явищем: піддаючись аналізу з використанням законів раціональної логіки, вона може здатися неправдою, однак за правилами образної раціональності (тобто мистецтва) метафора набуває ознак достовірності. Метафори збуджують мислення, відображаючись через мовні паттерни (від англ. *pattern* – зразок, приклад, модель, шаблон) – стереотипи, що складаються в межах певної культури в стійку конфігурацію зв'язків людей із предметним і природним середовищами та взаємозв'язків осіб між собою [5, с. 438–439], і як наслідок стають непомітними під час повсякденного мовного вживання (наприклад, як фраза «зважування своїх можливостей» тощо). Уміння оперувати метафорою у проце-

сі управління людьми розуміли завжди. Аристотель писав: «Стати майстром метафори – найбільше досягнення людини». Це одна з тих речей, яких неможливо навчитися. «Метафора, – вважає Аристотель, – це одночасно і «дарунок генія», і майстерність геометра, який досконало опанував науку пропорцій». На його думку, метафора є безумовним індикатором влади, котрий не може бути застосований для управління рабами [1].

Джерелом метафор і парадигм, які застосовували в соціальній, політичній та військовій сферах, завжди ставала наука, що постійно розширювала вузькогалузевий принцип своєї організації. Сьогодні, базуючись на так званих НБІК-технологіях (Н – нано-, Б – біо-, І – інформаційні, К – когнітивні технології), її конвергенція (об'єднання, взаємопроникнення наук і технологій) почала зумовлювати новий науково-технологічний уклад розвитку людства.

Однак загальна відсталість українського соціуму в питанні поширення і використання новітніх технологій сьогодні позначається і на процесі організації державного управління, і на механізмі налагодження міжнародних відносин. Найрозвиненіші технологічно країни, звісно, мають найбільші можливості. Тож не дивно, що на нинішньому історичному етапі розвитку Україна є лише об'єктом нових технологічних впливів, не маючи можливості стати суб'єктом їх застосування.

Із розвитком можливостей комунікації і створенням відповідного контекстного поля людина здебільшого почала сприймати владні рішення як власний вибір, навіть усвідомлюючи, що вони «нав'язуються» їй ззовні. Однак, коли замість прямого примусу (в разі застосування директивної моделі) владою запроваджується система опосередкованого впливу на свідомість людини, остання ставиться до неї значно лояльніше. Такий механізм реалізації влади в жодному разі не зменшує значення регулювальної функції останньої – навпаки, досягнутий рівень розвитку науки і техніки комунікації дає змогу розширювати й оптимізувати масштаби управлінської регуляції з боку держави.

Нове розуміння переваг технологічного лідерства країн особливо чітко виявилось в концепціях розвитку «мережевих технологій». Сьогодні активно вивчають їхній вплив на розвиток суспільства (зокрема громадянського), а через нього – на владну й управлінську еліти країни. Принциповою новацією мережевих технологій стало знищення грані між агресивною та мирною формами протистояння суспільно-політичних сил. Доволі вдале застосування технологій «мережевих війн» під час організації революцій сучасного типу (на кшталт «квіткової», «жасминової» чи «гірничної») довело, що на практиці було подолано технологічні перепони, які вважались характерною рисою методів протистояння громадянських сил із владою. Глобалізація процесів «обміну інформацією» створила новий, універсальніший феномен – глобальний інформаційно-комунікаційний фронт, через який провідні країни здатні поширювати свої стратегічні впливи (операції) на весь світ. Завдяки цілеспрямованій подачі інформації вони керують світовими економічними процесами, здійснюють рух мас, приймають політичні рішення, проводять бойові операції тощо. Кібервійська перестали бути вигадкою: сьогодні вони захищають енергетичні та інфраструктурні мережі своїх країн, одночасно здійснюючи пошук уразливих місць їхніх супротивників і конкурентів. За повідомленнями *The Washington Post*, найближчим часом штат спецпідрозділів Пентагона зросте від дв'ятисот до майже п'яти тисяч осіб. Буде створено три типи підрозділів: із захисту національних комп'ютерних мереж; «бойових сил», відповідальних за наступальні кібератаки за кордоном; «сил кіберзахисту». За кожною країною-«ворогом» закріплюватимуть певних фахівців. Хоча над

питаннями комп'ютерної безпеки й попередження кібератак, окрім США, активно працюють Росія, Китай, Іран та інші країни [4].

Першим серед чинників комунікативного впливу на процеси управління державою й суспільством можна вважати використання повідомлень із багаторівневою концептуально-дискурсивною структурою. Їхнє застосування сприяє знищенню старої системи державного управління. До того ж характерною рисою такого процесу стає нестабільність, якій притаманне зростання рівня корупції (особливо якщо соціальна структура, навчальні заклади й професійні кар'єри держслужбовців побудовано на положеннях старої парадигми цінностей). Сьогодні, вибудовуючи комунікативну парадигму розвитку України, слід зважати на наявність і саму суть конфлікту між народом і владною елітою. Його головною причиною вважається недовіра до інформації, яка подається народові. По суті, владна еліта сьогодні надає різним групам населення інформацію, яку вони хочуть почути, не говорячи про те, чого вони одвічно не хочуть слухати. Саме тому в суспільстві особливої актуальності набуває вивчення соціально-політичних проблем, що постають у зв'язку зі специфічними проявами впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та певних форм забезпечення національного інтелектуального капіталу. Вітчизняна влада формує та реалізує дві комунікативні стратегії: стратегію виправдання, спрямовану на формування позитивного сприйняття суспільством заходів неоліберального курсу; стратегію позитивної саморепрезентації та позиціонування держави на міжнародній арені як частини світової неоліберальної економічної системи.

Огляд теоретичних знань щодо значення комунікації у процесах управління державою дає можливість виокремити низку її аспектів, нерозривно пов'язаних із діяльністю влади. По-перше, державна комунікація покликана виконувати такі функції:

- консервативну, спрямовану на збереження *status quo* державної системи, що сприяє стабільному існуванню соціального організму;
- координувальну, покликану забезпечувати узгодження владних впливів суб'єкта управління із параметрами об'єкта управління, а також можливими змінами останнього;
- інтегровальну, пов'язану зі здійсненням такої державної політики, яка враховувала б інтереси всіх елементів суспільної системи, сприяючи виробленню й прийняттю погоджених управлінських рішень;
- мобілізаційну, спрямовану на забезпечення легітимності суспільного порядку, підтримки і схвалення суспільства стосовно прийнятих управлінських рішень;
- соціалізацій, що пов'язана із засвоєнням соціально-політичних норм, цінностей і традицій держави та підвищенням рівня політичної компетентності громадян у процесі інформаційного обміну.

Не менш важливе значення має регулятивна функція, представлена низкою допоміжних функцій:

- управління громадянами держави;
- управління політичною поведінкою суб'єктів політики;
- управління політичною свідомістю і сприйняттям політичної дійсності;
- установлення на державному рівні принципів комунікативної діяльності та сприяння ефективній реалізації владою управлінських функцій.

Відповідно, для сучасного суспільно-політичного розвитку України вкрай актуально виявляється потреба в удосконаленні законів у сфері інформаційно-комунікаційних відносин. Це особливо важливо з точки зору залучення народу України до обговорення проблем дер-

жавного управління та обрання шляхів подальшої розбудови держави під час здійснення комплексних публічних заходів на кшталт референдумів.

Україна обрала курс на входження до загальносвітового інформаційного простору, побудову інформаційного суспільства та створення в управлінні державою так званого відкритого електронного врядування [3]. Це означає розширення кола можливостей використання ІКТ для підвищення ефективності діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування. По суті, створення сучасної контрольованої державою технологічної основи інформаційно-комунікаційного середовища для оперативної та інтенсивної взаємодії суспільства з державною владою стає запорукою успіху. Саме у цій сфері сьогодні розгортається боротьба за світове лідерство, однак надалі під час реалізації програм упровадження новітніх ІКТ в Україні може постати проблема недослідженості вітчизняною наукою людини і сформованих нею соціальних груп (споживачів інформаційних послуг і громадян певної країни) як окремих елементів національної інформаційної системи.

У цьому контексті концептуального значення для загальної системи комунікації і, зокрема, державного управління набувають питання комунікативної етики, що охоплюють комплекс проблем виховання в людині чесності, порядності, справедливості, поваги до себе й оточення.

У сучасному світі актуальним науково-практичним питанням стає відповідальність людини за прийняті управлінські рішення, тому під час розбудови національного інформаційно-комунікаційного середовища мають зберігатися традиції та вироблена суспільством соціокультурна ідентичність, що базуються на дотриманні справедливості як основи відповідального способу мислення і процедур прийняття владних рішень, а також розвитку взаємовідносин, притаманних громадянському суспільству. Звичайно, в рамках цього процесу може бути задіяно різноманітні комунікативні засоби і технології, однак комунікація як соціально зумовлений механізм передачі та сприйняття інформації має передусім розвивати свідомість і толерантність громадян під час міжособистісного й масового спілкування. ▢

Джерела

1. *Аристотель*. Поэтика. Риторика. – СПб: Азбука-классика, 2010. – [Електронний ресурс]. – <http://philosophy.ru/library/aristotle/poet.html>
2. *Василик М. А.* Основы теории коммуникации. – М., 2006. – С. 12.
3. Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / За ред. Д. Латропа і Л. Руми / Переклад з англ. А. Іщенко. – К.: Наука, 2011. – 536 с.
4. Кибервойска США готовятся атаковать РФ, Польша поможет Грузии вернуть Абхазию и Осетию // Еженедельник 2000. – 2013. – 29 января. – [Електронний ресурс]. – <http://news2000.com.ua/news/sobytaja/222391>
5. *Кравченко А. И.* Культурология: Словарь. – М.: Академический проект, 2000. – С. 438–439. – [Електронний ресурс]. – <http://www.countries.ru/library/terms/patterns.htm>
6. *Манфред А. З.* Наполеон Бонапарт. – М., 1971.
7. *Ролз Дж.* Теория справедливости. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 2010. – 511 с.
8. *Соснін О.* Проблеми правового регулювання інформаційної політики в Україні // Віче. – 2008. – № 20. – С. 22–26.